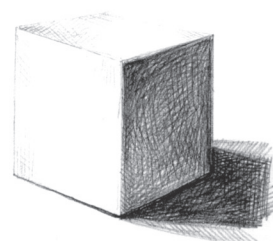
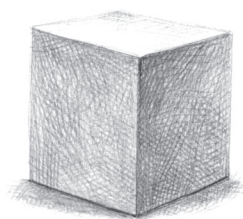
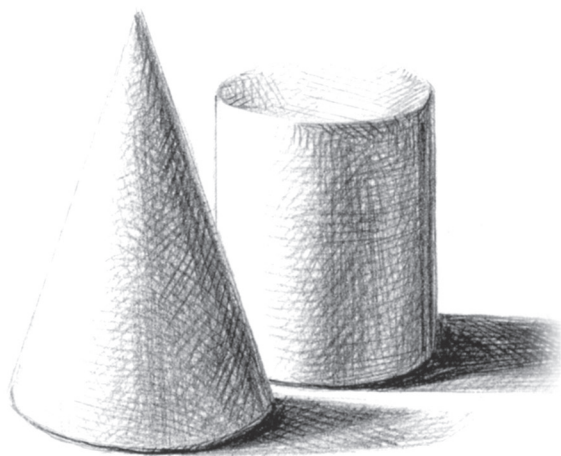
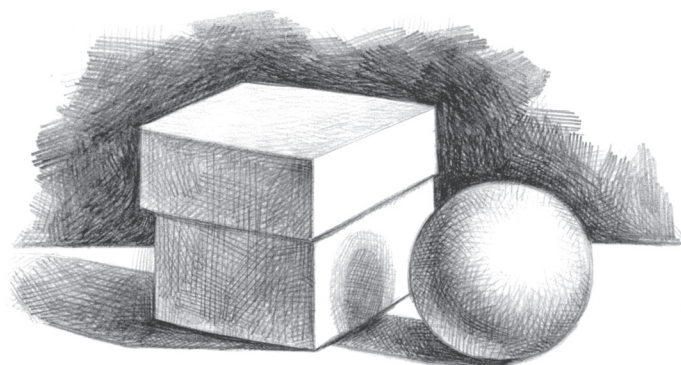
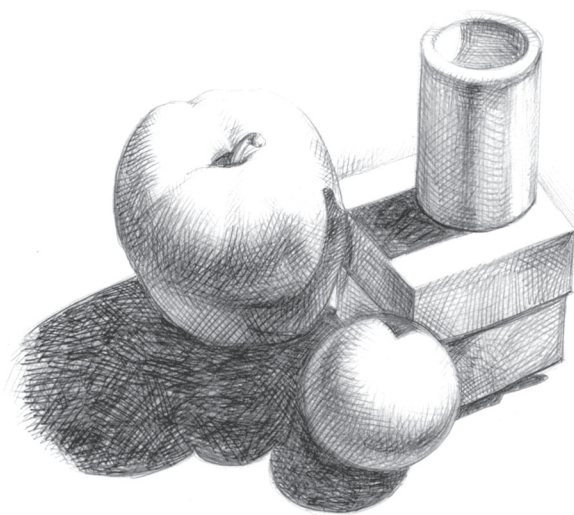
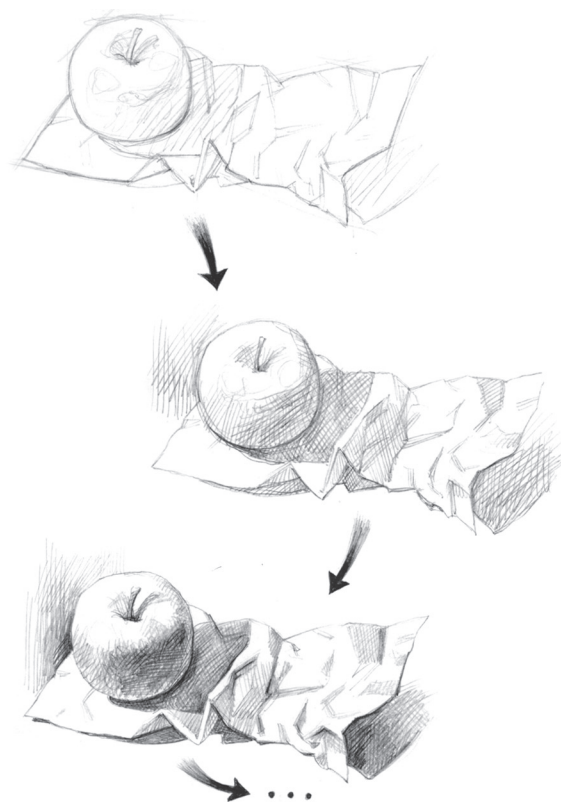

DE KUNST VAN

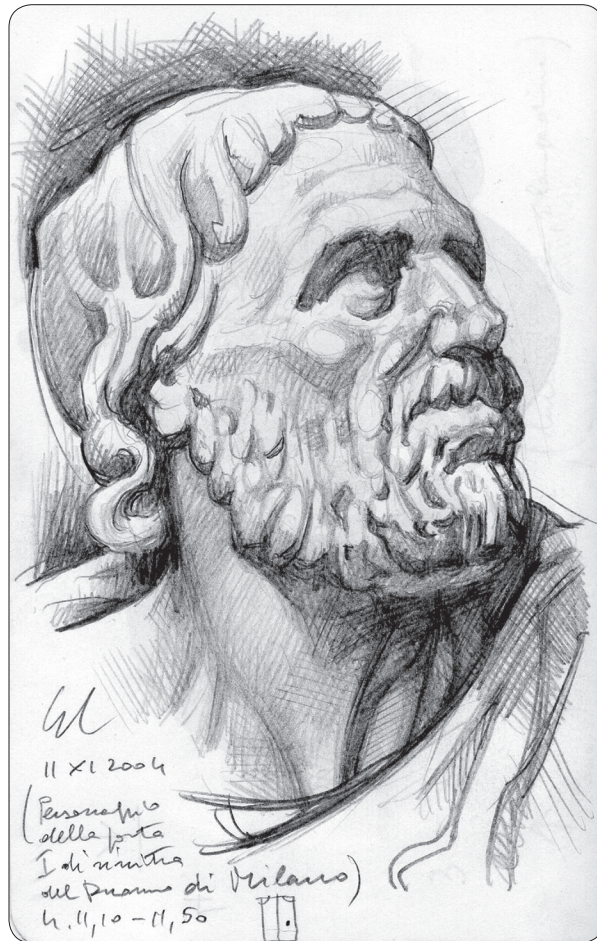
LICHT EN SCHADUW TEKENEN

DE KUNST VAN

Licht en schaduw tekenen

GIOVANNI CIVARDI

KOSM • S

Dit boek is gepubliceerd door
Kosmos Uitgevers
Postbus 13288
3507 LG Utrecht

KOSM • S

www.kosmosuitgevers.nl

Omslagontwerp: Hans Britsemmer, Kudelstraat
Zetwerk omslag Nederlandse editie: Prezns
Zetwerk Nederlandse editie: De ZrIJ, Utrecht
Vertaling (uit het Engels): Vitataal, Feerwerd

ISBN 978 90 4391 364 5
NUR 476

Voor het eerst gepubliceerd in Italië in 2006 door Il Castello
Collane Tecniche, via Scarlatti 12, 20090 Trezzano sul
Naviglio, Milaan
Oorspronkelijke titel: *Il Chiaroscuro*

© 2005 Il Castello srl
© 2010-2015 Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen

8e druk, maart 2019

De figuurtekeningen in dit boek zijn van vooraf geïnformeerde
modellen of personen; elke gelijkenis met andere mensen berust
op toeval.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm
of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print,
photocopy, microfilm or any other means without prior written
permission from the publisher.

INLEIDING

Clair-obscur verwijst doorgaans naar overlopende kleuren, van licht naar donker, in een kunstwerk en de vakkundigheid waarmee de kunstenaar deze techniek gebruikt om diepte en sfeer aan een werk te geven.

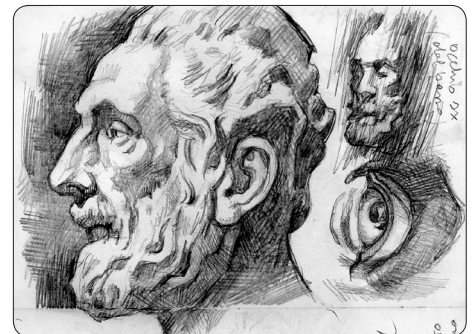
Clair-obscur is in veel beschavingen gebruikt om vorm te suggereren met behulp van een lichtbron, hoewel vroege culturen als die van het oude Egypte deze techniek niet kenden. In de zestiende eeuw werd het populair in de westerse kunst, in het bijzonder in Italië.

De manier waarop *clair-obscur* wordt gebruikt, kan door verschillende elementen worden beïnvloed: de relatie tussen de componenten licht en donker, de relatie met kleur en de manier waarop de lichte en donkere elementen worden geplaatst, maar ook sociale en filosofische opvattingen. We zien *clair-obscur* bij veel grote kunstenaars: het felle licht en de angstaanjagende duisternis in de etsen van Rembrandt laten het *clair-obscur* van de ziel zien, in het werk van Giotto en Michelangelo zien we een *clair-obscur* waarin het licht wint van de duisternis, het werk van Leonardo da Vinci toont een beeldend *clair-obscur* waarin de duisternis wint, door middel van donkere contouren, zodat er een levendige sfeer ontstaat rond lichamen, in het werk van Titiaan en Giorgione zien we een tonale *clair-obscur* waarin de relaties tussen licht en donker zijn gebaseerd op de kwantiteit en kwaliteit van het licht en de schaduw die de kleuren in zich opnemen, en het werk van Caravaggio bevat een sterk *clair-obscur* met een gewelddadig, intens en ongewoon contrast tussen de verlichte delen en de schaduwen.

Op de volgende bladzijden heb ik geprobeerd het complexe thema van *clair-obscur* uit te leggen met behulp van de basale tekentechnieken die u nodig heeft en vooral ook met methoden van observatie en experimenteren. Het spel van licht en donker is van toepassing op elk voorwerp dat kan worden getekend, niet alleen op een realistische of naturalistische wijze, maar ook, en dat is misschien nog belangrijker, in het verbeelden van emoties, sfeer, idealen, dromen, hoop en ervaringen.

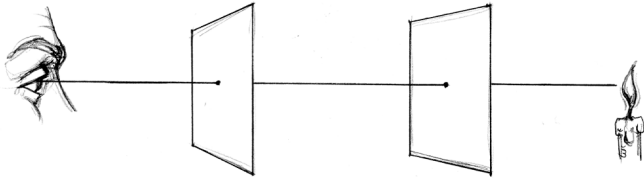
*De lichtste dagen worden
gevolgd door duisternis*

Thérese de Lisieux

LICHT EN SCHADUW

Licht is energie afkomstig van een natuurlijke of kunstmatige lichtbron, bijvoorbeeld de zon, een vlam of een lamp. Hierdoor kunnen we objecten zien. Licht kan in verschillende gradaties door transparante voorwerpen heen schijnen; licht kan niet door niet-transparante voorwerpen heen schijnen. Op niet-transparante voorwerpen worden schaduwen geproduceerd en zij kunnen op hun beurt ook weer schaduwen werpen op andere oppervlakken. Maar zelden absorbeert een voorwerp het licht helemaal, veel vaker wordt het licht in meer of mindere mate gereflecteerd en verspreid in de omgeving.

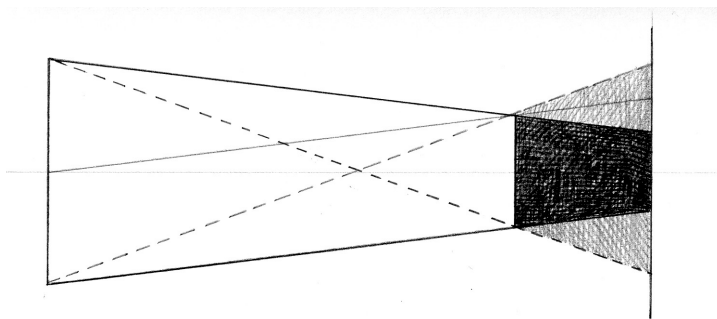
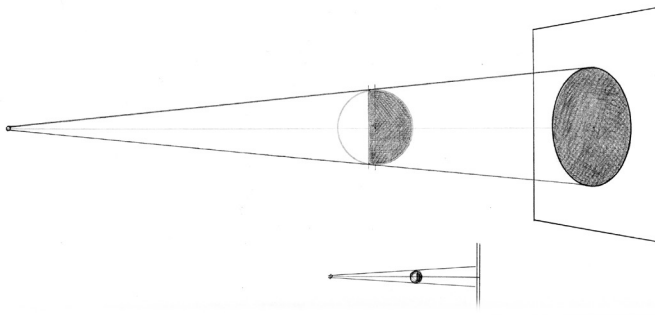

Rechtlijnige transmissie van licht en de vorming van schaduwen

Licht wordt in een rechte lijn uitgestraald. Een lichtstraal is een lijn van licht die naar een bepaald punt gaat. Lichtbundels zijn alle lichtstralen die een bepaald oppervlak passeren.

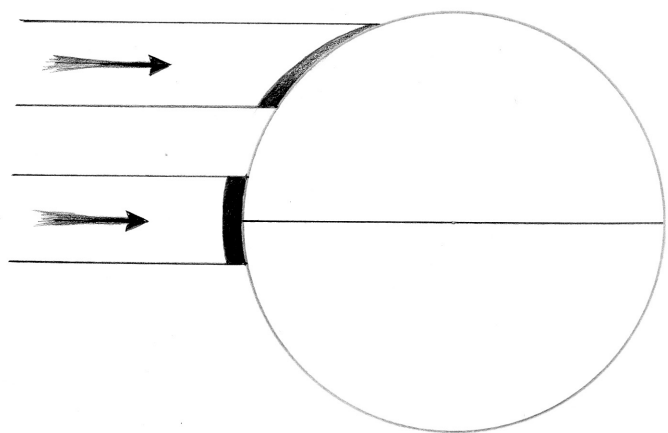
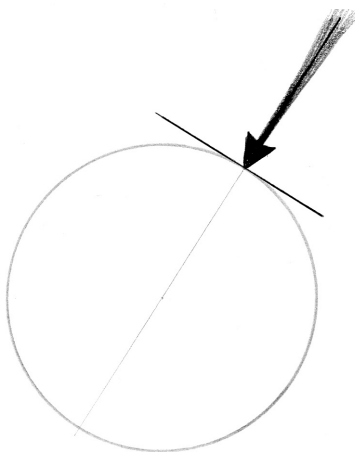
Om de lineaire transmissie van licht te demonstreren kunt u enkele stukken karton, elk met een klein gat erin, tussen uw oog en een kaarsvlam plaatsen.

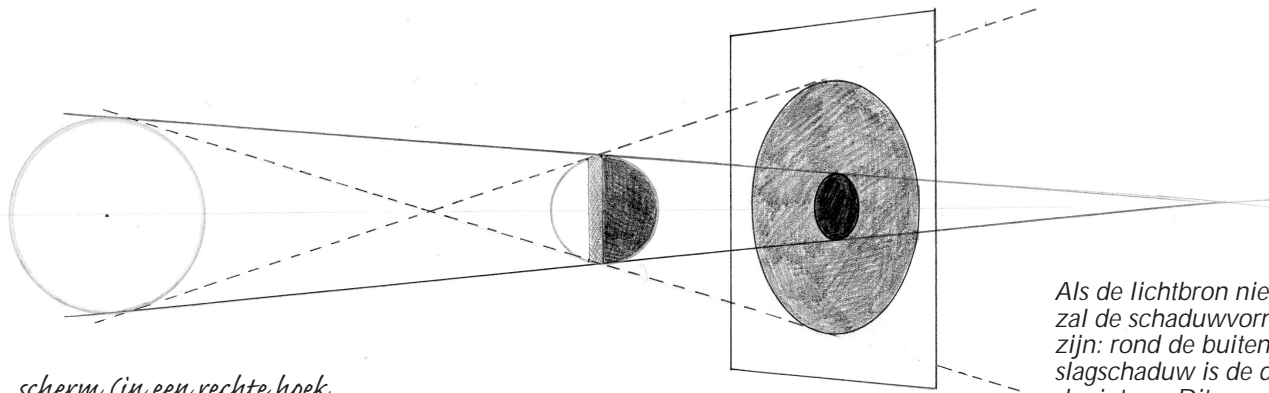
Gevolgen van de rechtlijnige transmissie van licht zijn de vorming van schaduwen en de manier waarop deze schaduwen zijn georganiseerd. Een kleine, bolvormige lichtbron produceert een lichtkegel, die op een scherm de schaduw projecteert van een ondoorzichtige bol die ertussen is geplaatst.

Punt van maximale verlichting op een bolvormig voorwerp

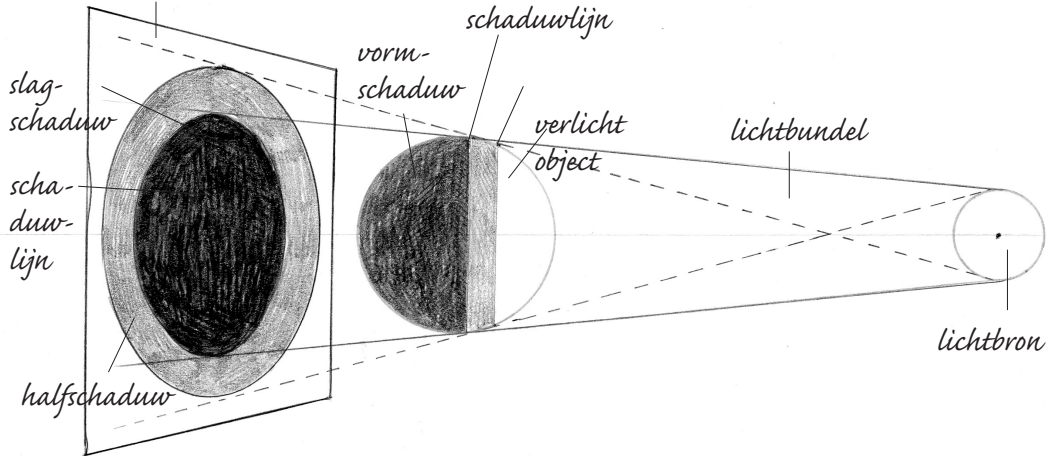
Denk eens aan het verschil tussen de zonnestrallen die de aarde raken op de evenaar en op beide polen: de intensiteit is het sterkst als de lichtstraal in een hoek van 90 graden op het oppervlak schijnt.

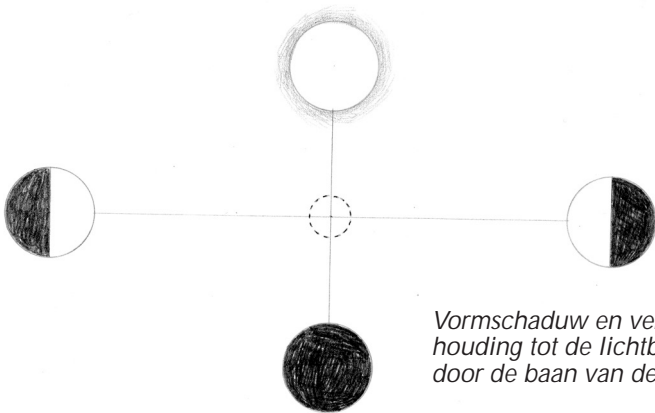

scherm (in een rechte hoek t.o.v. de lichtstraal)

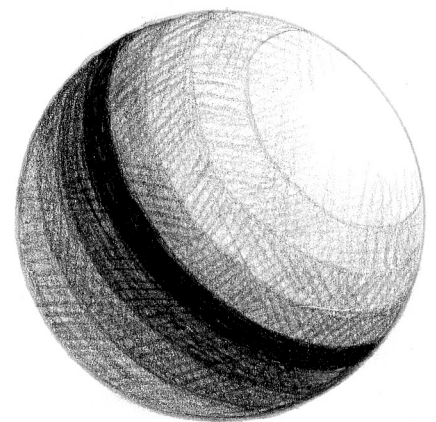
Als de lichtbron niet heel klein is, zal de schaduwvorming complexer zijn: rond de buitenrand van de slagschaduw is de duisternis minder intens. Dit wordt 'halfschaduw' genoemd. Geen van de oorspronkelijke lichtstralen bereikt het donkerste deel van een slagschaduw, maar enkele lichtstralen bereiken wel de halfschaduw.

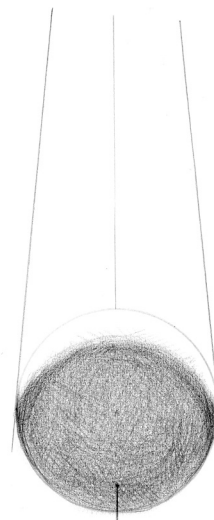
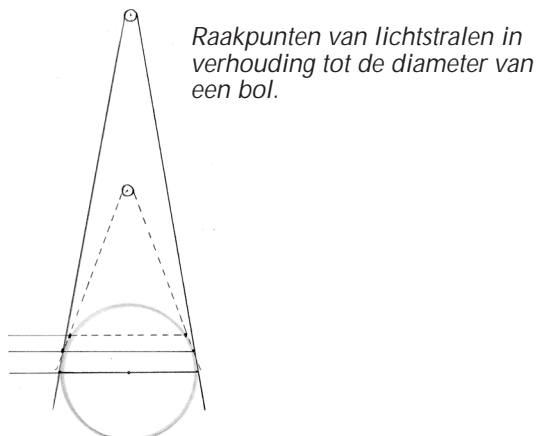
De twee diagrammen links laten een lichtbron zien die groter is dan het ondoorzichtige voorwerp en een lichtbron die kleiner is dan het ondoorzichtige voorwerp.

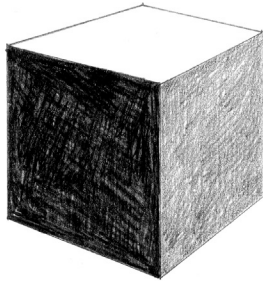
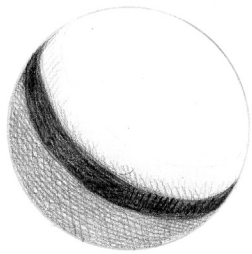
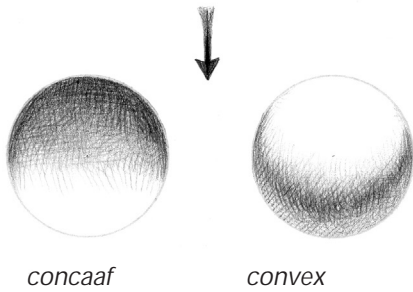
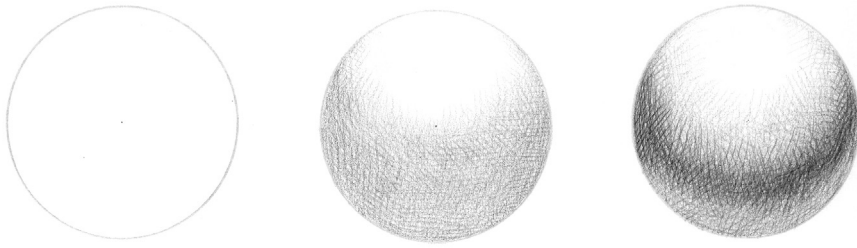
Vormschaduw en verlicht object in verhouding tot de lichtbron, gedemonstreerd door de baan van de aarde rond de zon.

Banden van licht en schaduw op een bol.

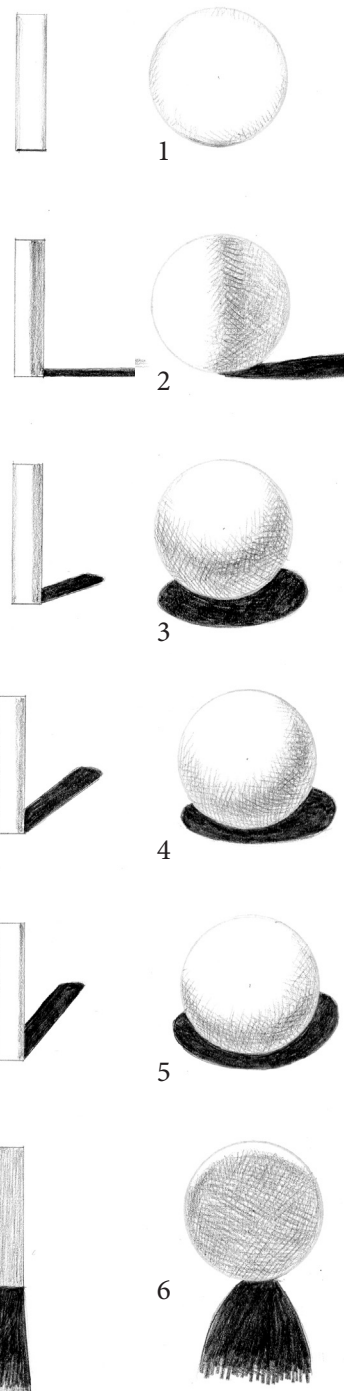

Van cirkel (omtrek) tot bol (diepte).

De drie basistinten (wit, grijs en zwart of licht, medium en donker) geven aan voorwerpen met gebogen of platte oppervlakken een schijnbare diepte.

Vormschaduw en gereflecteerd licht zijn misschien niet essentieel, maar wel heel handig om diepte bij een voorwerp te suggereren.

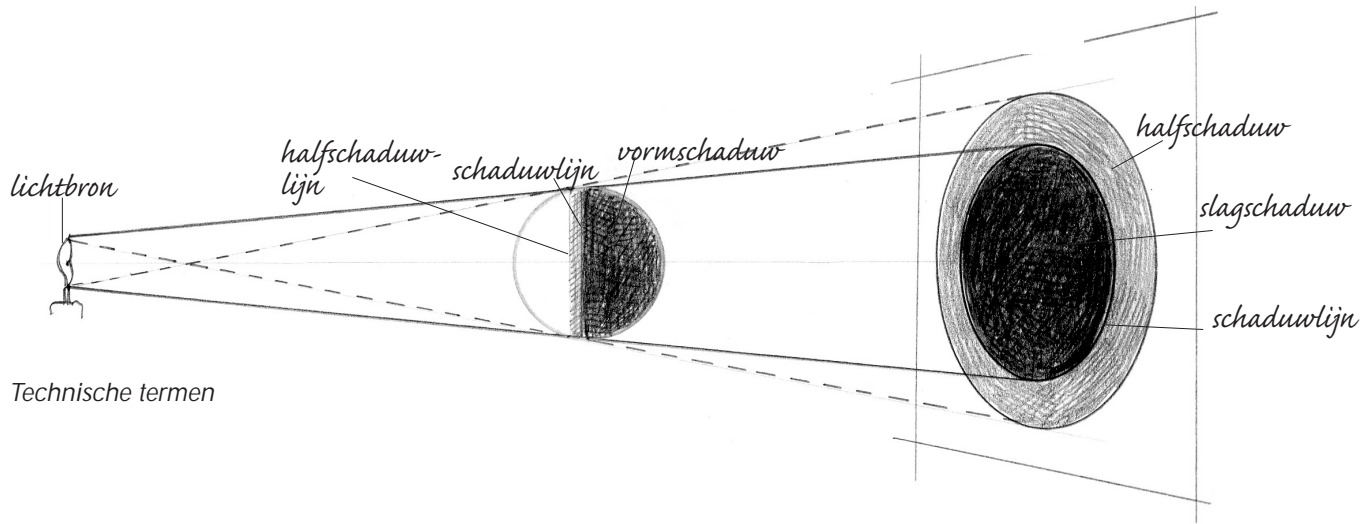

Richting van vorm- en slagschaduw van een staaf en een bol in relatie tot de richting van het licht.

- 1 – frontaal licht
- 2 – lateraal of zijlicht
- 3, 4, 5 – licht van bovenaf (in verschillende hoeken)
- 6 – licht van achteren

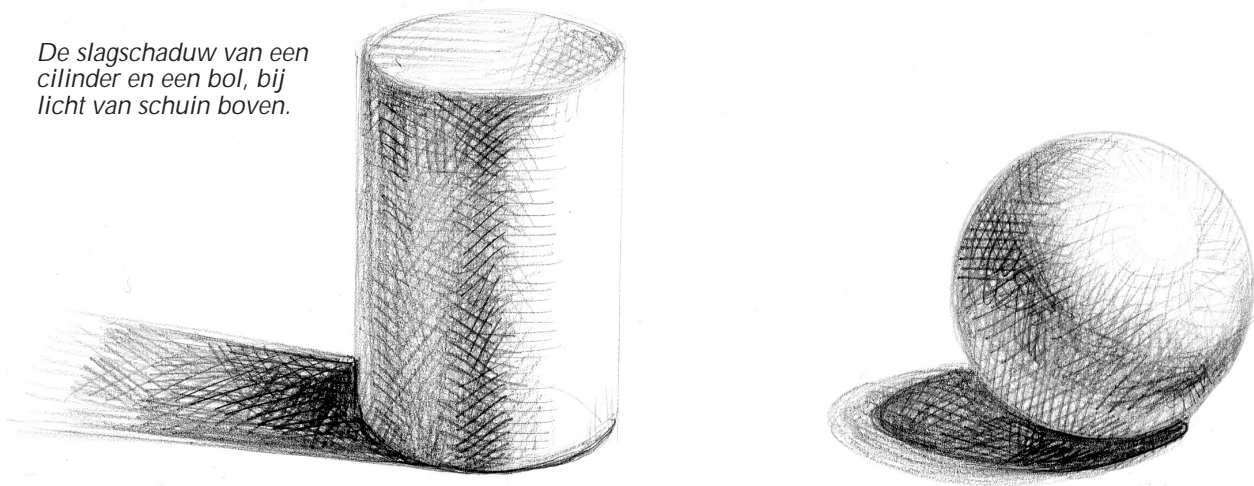
VORMSCHADUW EN SLAGSCHADUW

Licht geeft de vorm van een object weer; schaduwen laten zijn diepte zien. Als gevolg van direct belichten verschijnt een vormschaduw op een voorwerp. Slagschaduw is de schaduw die het voorwerp maakt op iets anders: nabijgelegen voorwerpen of een oppervlak. Een slagschaduw geeft de relatie aan tussen het object en de omgeving: zijn vorm en sterkte zeggen iets over de positie, de aard en de intensiteit van de lichtbron en de manier waarop het licht het voorwerp raakt. Vormschaduw bevat bijna altijd gereflecteerd licht uit de omgeving, dat belangrijk is voor het aangeven van de diepte van een voorwerp. Gereflecteerd licht heeft nooit dezelfde intensiteit als direct licht, maar verlicht de vormschaduw in verschillende gradaties. De maximale intensiteit ervan is te vinden op de schaduwlijn, de scheidslijn tussen het verlichte deel van het voorwerp en de schaduw.

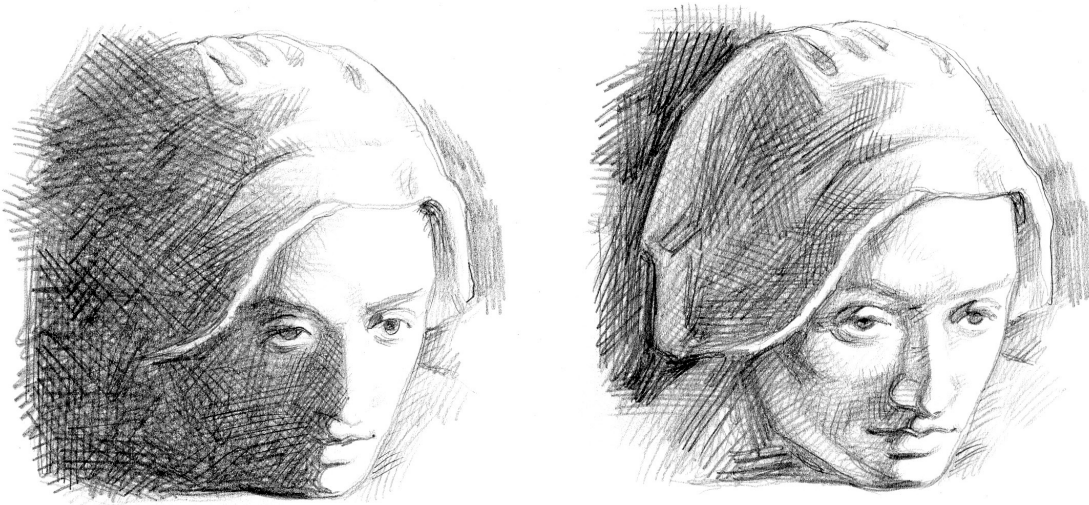
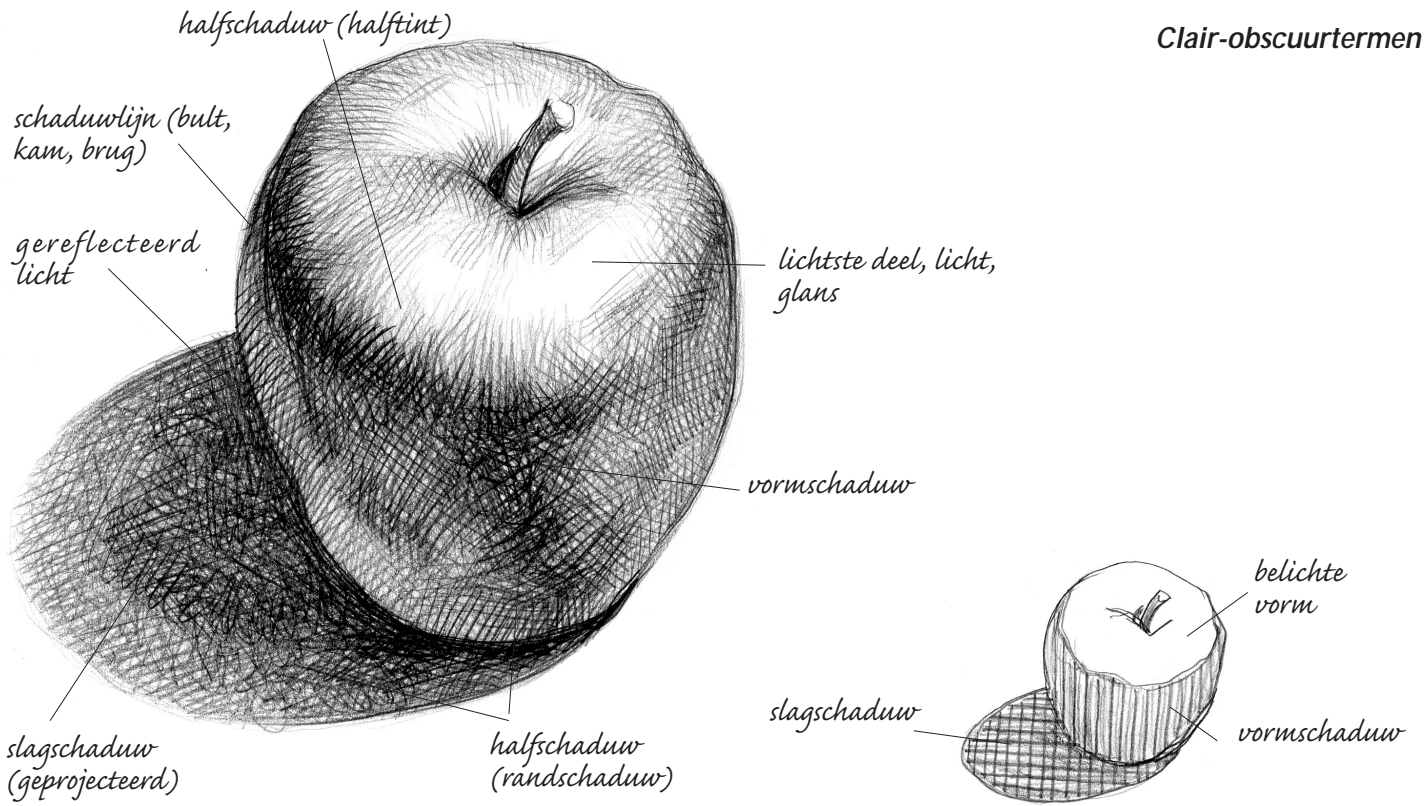
Technische termen

De slagschaduw van een cilinder en een bol, bij licht van schuin boven.

Soorten belichting: vormschaduwen bij licht uit verschillende richtingen.

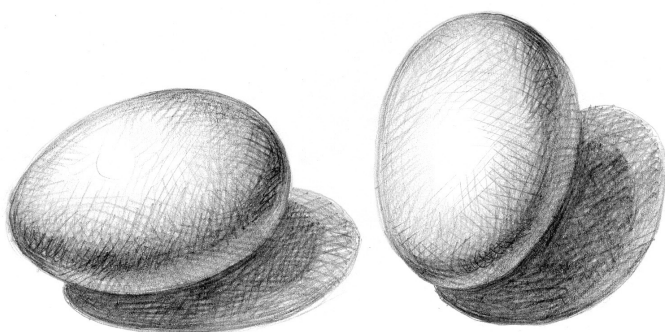
Gereflecteerd licht is belangrijk voor het weergeven van diepte in tekeningen en schilderijen.

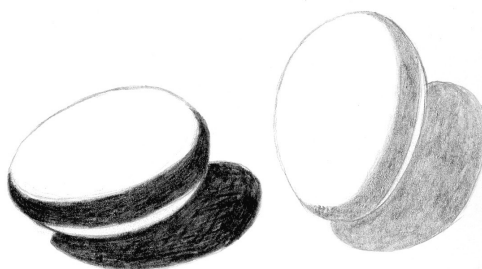
TONALE VEREENVOUDIGING

In clair-obscur, dat geheel is gebaseerd op de modulatie van schaduw tinten, is het raadzaam om het aantal tonale gradaties te beperken tot niet meer dan acht of negen, liefst nog minder als daarmee het beoogde effect niet verloren gaat. Dit geeft het afgebeelde voorwerp 'body', die afgezwakt wordt als de schaduwwerking te veel nadruk krijgt.

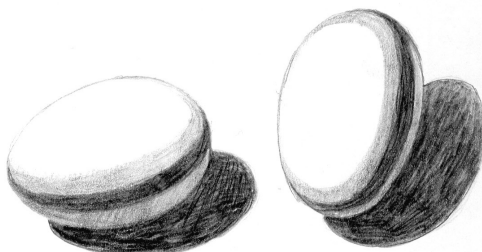
Tonale schetsen zijn een goede manier om tinten te herkennen en te vereenvoudigen (zie blz. 47). Zo kunt u dat doen: doe uw ogen halfdicht, zoek de donkerste gebieden op, bekijk de belangrijkste 'lokale' tinten en onthoud de belangrijkste tinten die daartussen liggen.

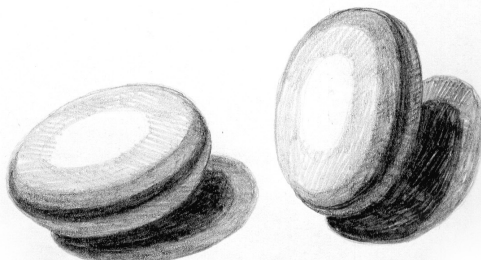
Uiteindelijke schets

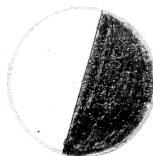
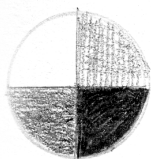
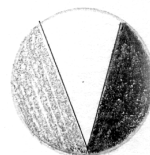
Vereenvoudiging naar slechts twee tinten: wit en zwart (de belichte vorm en de vormschaduw).

Vereenvoudiging naar drie tinten: wit, grijs en zwart.

Vereenvoudiging naar vier tinten: wit, lichtgrijs, donkergrijs en zwart.

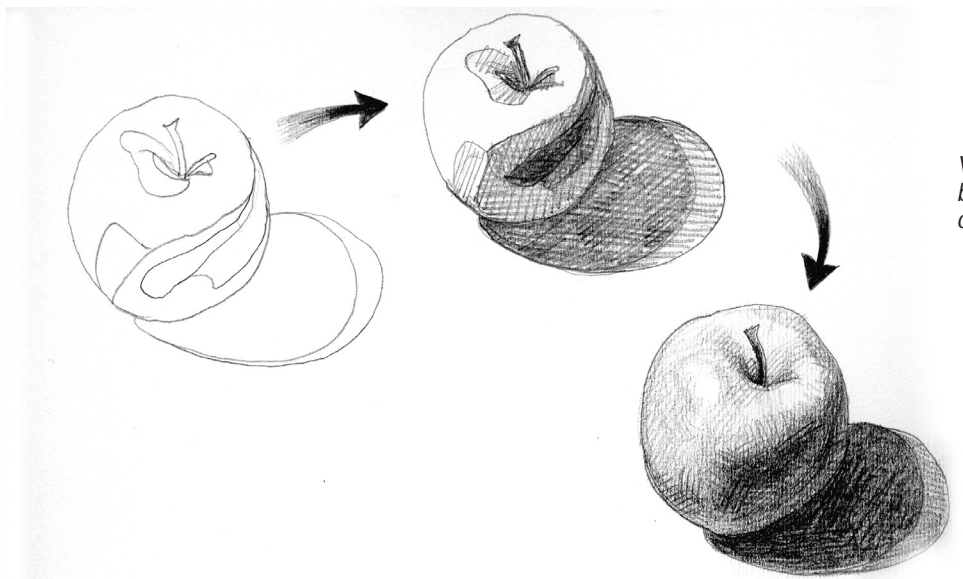

Voor tekenen gelden maar weinig strenge of bindende regels (en het is goed om u er soms niet aan te houden, zodat u echt begrijpt waarom ze er zijn...). Er zijn echter wel principes voor een goede techniek, ervaring en visuele perceptie. Een manier om uw kijk op vormen en tinten te verbeteren is door eenzelfde voorwerp met steeds minder tonale gebieden te tekenen (van vier, naar drie, naar twee). U kunt ook andersom werken, van extreme tonale vereenvoudiging naar steeds meer tinten.

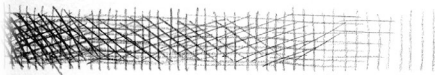
GRADATIE VAN TINTEN

Door gradatie van tinten kunnen we clair-obscur bereiken. Dit proces wordt soms 'schaduw' of 'waarde toevoegen' genoemd. Het betekent dat u diepte aan een voorwerp geeft met behulp van tonale variaties door waar te nemen, te herkennen en te vergelijken met de tinten die u daadwerkelijk op het voorwerp ziet. Bepaal eerst een reeks tinten, waarbij u aangeeft waar de tint het donkerst is (bijvoorbeeld zwart of zeer donkergrijs) en waar het lichtst (wit), en wat de waarde is van de dominerende tint. Vervolgens kunt u de tussenliggende tinten bepalen, waarbij u naar de veranderingen tussen de verschillende gebieden kijkt.

Het is mogelijk om op de juiste plaatsen met 'accenten' te werken (de lichtste en donkerste), zodat de diepte van het afgebeelde voorwerp optimaal wordt weergegeven. Het omlijnen van tonale gebieden wordt alleen gedaan als oefening. In de echte tekening moeten de tonale veranderingen duidelijk zijn, maar wel vloeiend in elkaar overlopen, zonder scherpe lineaire contouren. De beste techniek om dit te doen is arceren en op deze bladzijde ziet u daarvan enkele voorbeelden.

Van het aangeven en invullen van de belangrijkste tonale gebieden naar overlopende tinten in clair-obscur.

kruisarcering

onregelmatige arcering

parallele arcering

stippelen

overlopende schaduwen

willekeurige lijnen

ronde lijnen

TINTEN EN TONALE WAARDEN

'Tint' verwijst naar de intensiteit van een kleurgebied, naar hoe licht of donker het is, ongeacht de kleur zelf. 'Tonale waarde' is de gradatie van een tint in relatie tot andere tinten met behulp van een schaal van wit naar zwart, de uitersten van een tussenliggende reeks grijsen. De tint wordt beïnvloed door factoren als de intensiteit van het licht in relatie tot de schaduw (als het licht heel fel is, is de schaduw heel donker en zijn er maar weinig tussenliggende tinten), de relatie met naastgelegen tonale waarden, de 'kwaliteit' van het licht (natuurlijk, diffuus) en de aanwezigheid van gereflecteerd licht.

Tint is ook het totale effect van licht en schaduw op een oppervlak: de effecten die ontstaan door de contrasten tussen licht en donker, door de compositie van lichte tinten en donkere tinten of de vereenvoudiging daarvan. Al deze methoden komen later nog aan bod en worden gebruikt om tonale structuur te bereiken, een fundamenteel element van een tekening of schilderij.

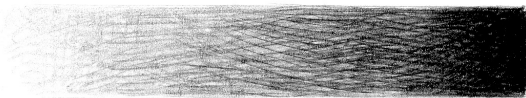

in afzonderlijke vakjes

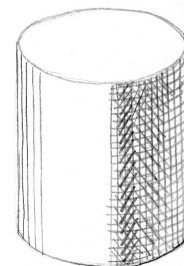
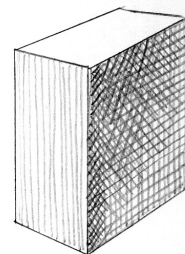
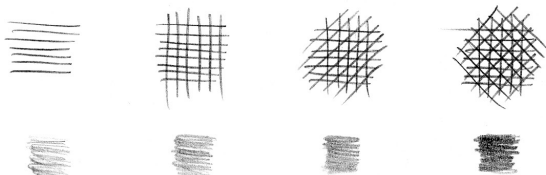
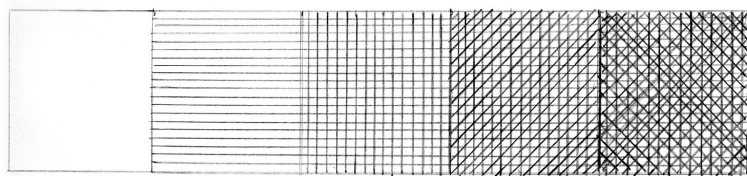
Vereenvoudigde schaal van vijf tinten. Ons oog neemt kleine verschillen waar tussen gelijke tinten, afhankelijk van of ze los van elkaar staan of juist tegen elkaar, in een lichte omgeving of juist een donkere omgeving enzovoort. Deze verschillen in intensiteit zijn het beste te zien op de 'contactlijnen'.

aan elkaar vast

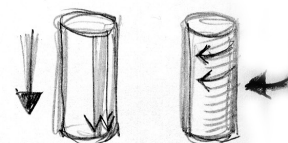
geleidelijk verlopende schaduw

Arceren is een eenvoudige techniek om verschillende gradaties in tinten te laten zien. Met behulp van deze methode kunt u de tinten opbouwen van het wit van het papier tot aan het diepste zwart.

In de opeenvolging van vijf tinten vertegenwoordigt het wit de maximale belichting, staat het lichtgrijs voor direct licht, het grijs voor diffuus of gereflecteerd licht, het donkergrijs voor schaduw en het zwart voor intense schaduw.

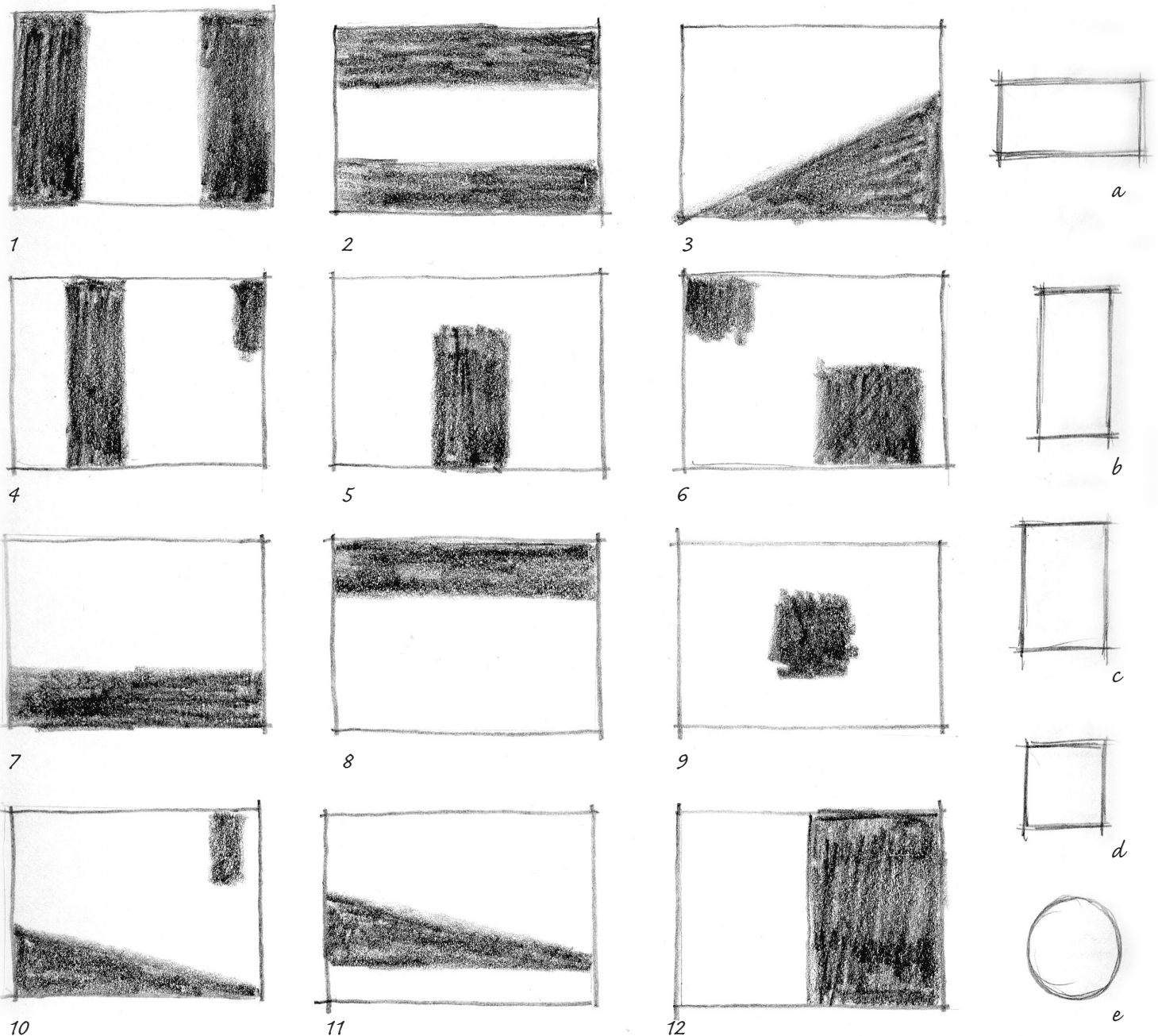
Arcering kan 'de vorm volgen' door lijnen aan te brengen in de richting van de langste zijde, of 'tegen de vorm ingaan' door korte lijnen aan te brengen tegen de richting van de langste zijde in.

COMPOSITIE

Tonale structuur – de manier waarop lichte en donkere gebieden zijn verdeeld en de contrasten die daardoor ontstaan – is een belangrijk onderdeel van de compositie van een tekening of schilderij. Compositie is in feite de samenstelling van de verschillende onderdelen van een afbeelding die samen een coherent en logisch geheel vormen. In de compositie gaan we op zoek naar de geschiktste oplossing voor het organiseren van de vormen en tinten volgens de principes van balans of onbalans, symmetrie of asymmetrie, inactiviteit, of dynamiek en spanning. Deze principes zijn niet bindend, maar doorgaans een gevolg van artistieke ervaring en een esthetische weergave van een vaak gevoelsmatig inzicht.

Kijkt u vooral veel naar werk van kunstenaars die clair-obscur hebben gebruikt om hun afbeeldingen op te bouwen, uit verschillende perioden en in verschillende stijlen.

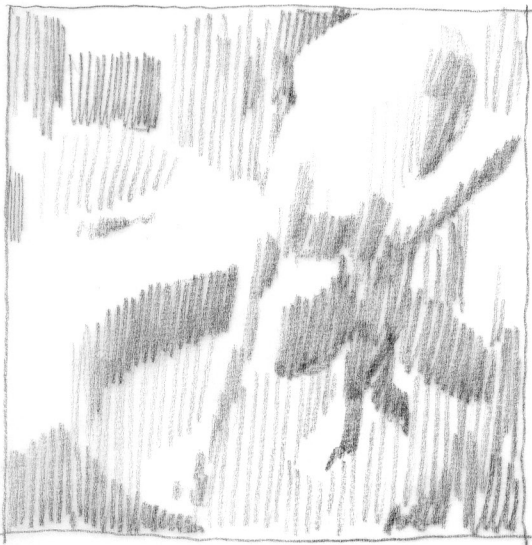
Het gebruik van een medium (a-e), dat doorgaans rechthoekig is (en zelden vierkant of rond), geeft een idee van de mogelijkheden om elementen in een voorstelling te plaatsen (dit is de compositie) in relatie tot de expressieve betekenis die u aan het werk wilt geven. Afhankelijk van de manier waarop een en ander is opgebouwd, kan dit verschillende indrukken oproepen: balans/symmetrie (schets 1, 5, 9, 12), onbalans/asymmetrie (1, 3, 4, 6), gewicht/zwaartekracht (7, 8), inactiviteit (5, 7, 9), dynamiek/spanning (3, 10, 11).

1

2

3

4

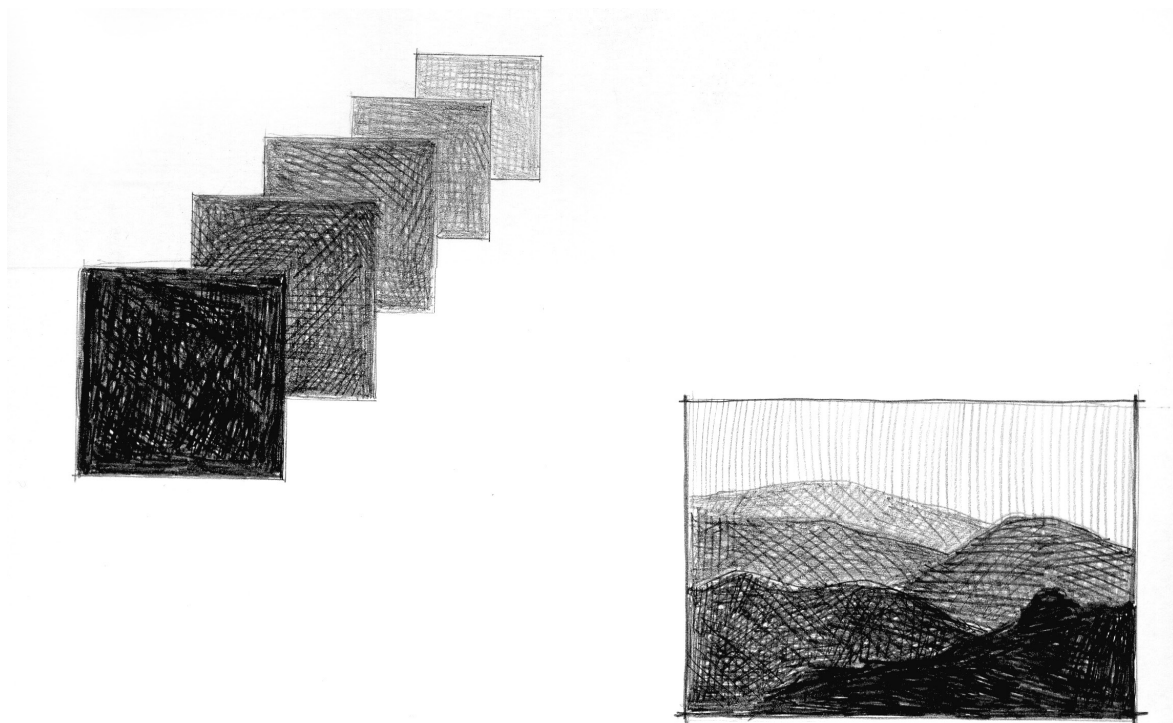
5

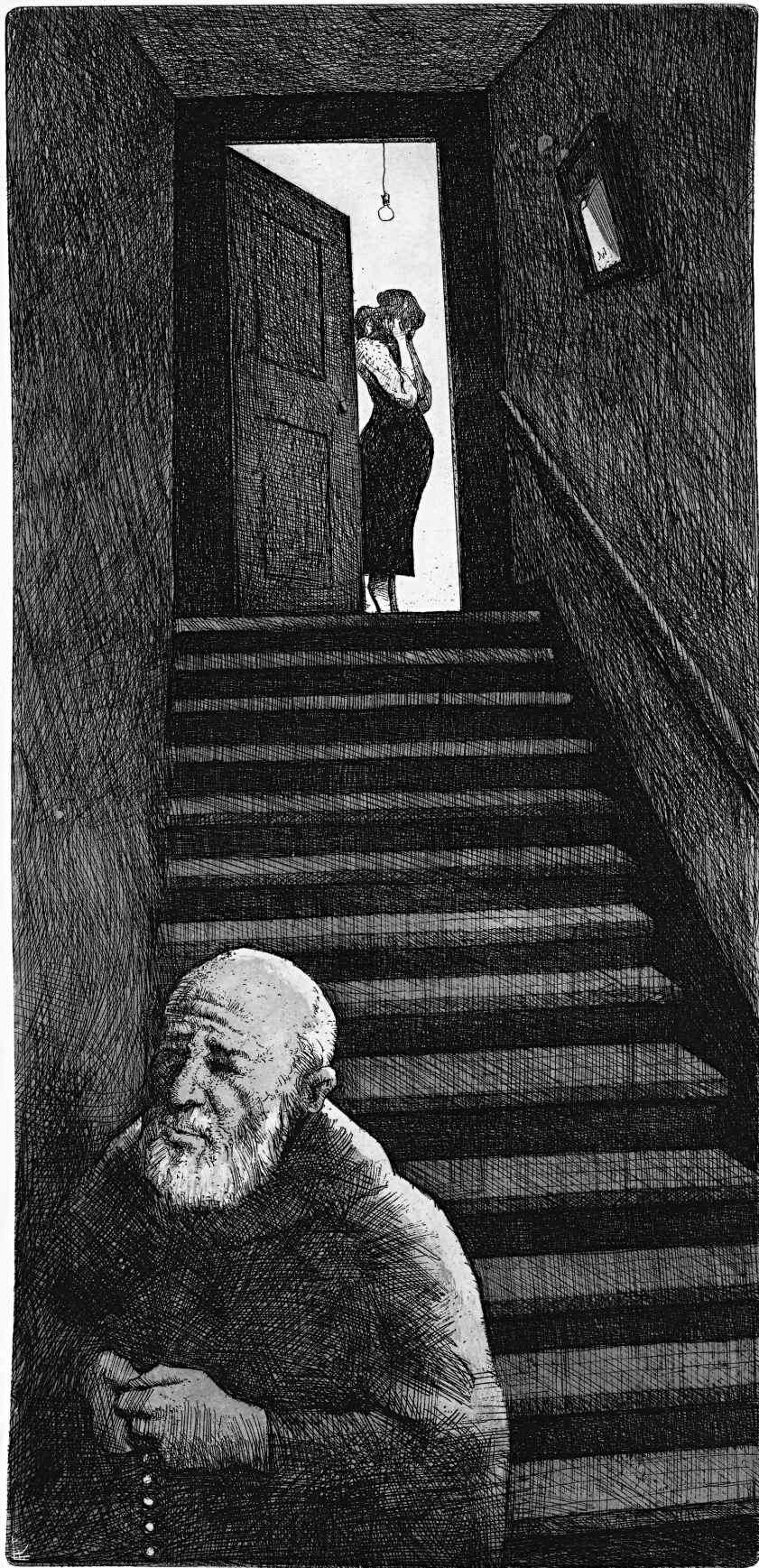
Tonale schetsen van beroemde schilderijen: dit is een goede oefening in het maken van een compositie met behulp van clair-obscur.

1. John Singer Sargent, Portret van R.L. Stevenson (1887)
2. Michelangelo Merisi da Caravaggio, Zieke Bacchus (1593)
3. Edgar Degas, Het bad (1885)
4. Edgar Degas, De absintdrinker (1876)
5. Johannes Vermeer, De kantklosser (1664)

RUIMTELIJKE PERSPECTIEF

Ruimtelijke perspectief heeft betrekking op de tonale gradaties die het gevolg zijn van afstand. Op een landschapstekening zijn de voorwerpen op de voorgrond bijvoorbeeld heel scherp en de tinten en kleuren intenser. In het midden en op de achtergrond vervagen deze kenmerken doorgaans en worden zwakker en waziger. Door tinten geleidelijk aan te laten overlopen van intens op de voorgrond naar zacht op de achtergrond suggereert u een gevoel van diepte en ruimte.

P.d'a.

Giovanni Carandini

Mysteries van het leven
Ets, 14,8 x 30,3 cm

Dit is een illustratie voor een dramatisch verhaal waarin een treurige en emotionele situatie wordt beschreven. De duisternis van het werk wordt verlicht door subtiële tonale veranderingen in de trap en de muren, terwijl de lichtbundel die vanuit de halfgeopende deur komt de aandacht leidt naar de protagonist van dit verhaal.

DE KUNST VAN

LICHT EN SCHADUW TEKENEN

Waar komt het licht vandaan? Welke delen vangen geen licht? Hoe breng ik dat over op papier?
Met verschillende tekentechnieken en -materialen laat Giovanni Civardi
stapsgewijs zien hoe het weergeven van het licht en het tekenen van schaduw tot stand komt.

Met dit boek ontdek je alle ingrediënten die een tekening leven geven. De vele handige tips
gaan vergezeld met ruim honderd gedetailleerde illustraties. Dit uiterst waardevolle naslagwerk
levert een onmisbare bijdrage aan de technische ontwikkeling van elke tekenaar,
of deze nu amateur of professional is.

9 789043 913645

www.kosmosuitgevers.nl

**KOS
M•S**

NUR 476
Kosmos Uitgevers
Utrecht/Antwerpen